

KAROL LITAWA

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, Kraków

Wyższe Seminarium Duchowne, Łódź

Instytut Teologiczny, Łódź

ORCID: 0000-0002-6365-8972

Zmysły w liturgii: słuch

Senses in the Liturgy: Hearing

Abstract

The five basic human senses – sight, hearing, touch, smell, and taste – constitute important elements of communication and engage the human person in distinct ways in relation to God during the liturgy. This article focuses in particular on the sense of hearing, which uniquely draws the person into a reverent and profound experience of the liturgical celebration. Beyond listening to the Word of God proclaimed during the liturgy, hearing is also an essential component of every form of prayer, chant, and even silence. If it is God who first takes the initiative by addressing humanity through His Word, then the most fitting and logical human response is attentive listening – a posture that ultimately leads to contemplation and conversion.

Keywords: Senses, Hearing, Liturgy of the Word, Eucharist, Readings, Singing, Music, Silence.

Abstrakt

Pięć podstawowych zmysłów człowieka – wzrok, słuch, dotyk, węch i smak – stanowi ważny element komunikacyjny i angażujący w różny i właściwy dla siebie sposób człowieka w relacji do Boga podczas liturgii. Niniejszy artykuł stanowi próbę ukazania szczególnie zmysłu słuchu, który w wyjątkowy sposób angażuje człowieka do godnego i głębokiego przeżycia sprawowanej liturgii. Poza słuchaniem Bożego słowa w czasie liturgii, zmysł słuchu jest ściśle związany i stanowi element konstytutywny każdej modlitwy, śpiewu oraz

milczenia. Jeśli Bóg jako pierwszy wychodzi z inicjatywą do człowieka, obdarzając go swoim słowem, to postawą najwłaściwszą i najbardziej logiczną jest słuchanie, które w konsekwencji prowadzi go do kontemplacji i nawrócenia.

Słowa kluczowe: zmysły, słuch, Liturgia słowa, Eucharystia, czytania, śpiew, muzyka, milczenie.

Wstęp

Pięć zmysłów – wzrok, słuch, smak, powonienie i dotyk – pozwalają człowiekowi na poznawanie i postrzeganie świata. Każde jego zaangażowanie aktywizuje zmysły. Wyjątkową przestrzenią, w której ludzkie zmysły są nieustannie i subtelnie angażowane, jest liturgia. Wzrok postrzega całą gamę znaków i symboli, które pozwalają człowiekowi wierzącemu na doświadczenie i piękno oglądania niewidzialnego Boga. Poprzez zmysł słuchu człowiek angażuje wszystko to, co jest związane z muzyką i śpiewem w liturgii oraz dialogiem, a przede wszystkim, kiedy słucha Liturgii słowa, w której Bóg do niego przemawia. Szczególnym wyrazem zmysłu słuchu jest milczenie, które w liturgii odgrywa ważną rolę. Zmysł smaku uwydatnia się szczególnie podczas przyjmowania Chrystusa w Komunii św. W wielu momentach sprawowanej liturgii ważną rolę spełnia zapach obecny na kadzielnym dymie, będącym znakiem modlitwy ludu unoszącej się „w górę” – do Boga (Ps 141), natomiast dotyk występuje w wielu momentach sprawowanej liturgii, np. w geście nałożenia rąk, przekazywania znaku pokoju czy ucałowania krzyża.

Zmysły przyciągane i poruszane przez zewnętrzne znaki i symbole odsyłają wiernego uczestniczącego w liturgii do ich głębszego znaczenia, a ostatecznie do oddawania Bogu należnego kultu i czci oraz uczenia wrażliwości na Jego obecność w sprawowanych obrzędach. Z jednej strony zmysły ludzkie w naturalny sposób stanowią integralną część liturgii przez sam fakt czynnego uczestnictwa, z drugiej są odpowiedzią na apel zawarty w soborowej Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*: „Celem wzmożenia czynnego uczestnictwa należy zachęcać wiernych do wykonywania aklamacji, odpowiedzi, psalmów, antyfon, pieśni, jak również czynności czy gestów oraz przyjmowania właściwej postawy ciała. W odpowiednim czasie należy zachować także pełne czci milczenie”¹. W tej samej konstytucji Ojcowie Soboru zawierają głęboką myśl teologiczną, w której

¹ Por. Sobór Watykański II. Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*. 2012. W *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, nr 30. Poznań: Pallottinum (dalej: KL).

doświadczenie obecności Chrystusa w liturgii ukazuje jej egzystencjalną istotę oraz angażuje zmysły człowieka:

Chrystus (...) jest obecny w swoim słowie, bo gdy w Kościele czyta się Pismo święte, On sam przemawia. Jest obecny, gdy Kościół modli się i śpiewa psalmy, gdyż On sam obiecał: „Gdzie są dwaj albo trzej zebrani w imię moje, tam jestem pośród nich” (Mt 18,20). W tym wielkim dziele, przez które Bóg otrzymuje doskonałą chwałę, a ludzie doznają uświęcenia, Chrystus zawsze łączy z sobą swoją umiłowaną Oblubienicę, Kościół, który wzywa swego Pana i przez Niego oddaje cześć wiecznemu Ojcu. Słusznie zatem uważa się liturgię za wypełnianie kapłańskiej funkcji Jezusa Chrystusa. W niej przez znaki dostrzegalne wyraża się i w sposób właściwy dla poszczególnych znaków dokonuje uświęcenie człowieka, a Mistyczne Ciało Jezusa Chrystusa, to jest Głowa ze swymi członkami, sprawuje pełny kult publiczny².

1. Zmysły i uczucia w liturgii

Liturgia jest przestrzenią spotkania Boga z człowiekiem, Chrystusa z Jego Kościołem, Oblubieńca z Oblubienicą, zatem w jej zasięgu znajdują się elementy zarówno duchowe, jak i materialne. Każda celebrowana zawiera niezwykle bogactwo znaków i symboli, które przenoszą człowieka i jego codzienność w żywy kontakt z Bogiem. Ten „żywy” kontakt wspomaga „przeżycie”, któremu człowiek zawdzięcza zmysłom i uczuciom. Wobec liturgii należałoby przyjąć postawę podobną do tej, jaką człowiek zajmuje w obliczu dzieł sztuki, postrzegając ją nie tylko w sposób intelektualny, ale przede wszystkim zostać wewnętrznie poruszonym i objętym jej dynamiką. Liturgia jest zatem dialogiem – mową Boga skierowaną w stronę człowieka, jak również mową człowieka wyrażoną wobec Boga; jest mistyczną czasoprzestrzenią spotkania człowieka z Bogiem w konkretnym momencie historii zbawienia, tworząc dzieje objawienia i zbawienia³.

W ujęciu psychologicznym zmysły człowieka są mechanizmami pozwalającymi na odbiór bodźców zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych, którym zawdzięcza poznawanie świata i reagowanie na niego⁴. Klasycznie wyróżnia się

² KL, nr 7.

³ Por. Piotr Goliszek. 2009. „Liturgia żywą katechezą”. *Roczniki Liturgiczne* 1 (56): 117.

⁴ Por. James W. Kalat. 2020. *Biologiczne podstawy psychologii*. Tłum. Anna i Marek Bindero-wie. Warszawa: PWN, 264.

pięć zmysłów: wzrok, słuch, dotyk, węch i smak. Zmysły człowieka zespolone są z jego sferą uczuciowości i emocjami. Emocje, czyli wewnętrzne stany świadomości, wyrażające stosunek do otoczenia, ludzi, zdarzeń i samego siebie, stanowią ważny element w przeżywaniu liturgii⁵. Ludzkie zmysły obecne w liturgii stanowią zatem pierwszy i podstawowy element w przeżyciu spotkania z Bogiem przez słowa i znaki zawarte w celebracji.

Zmysły komunikują wnętrze człowieka z tym, co go otacza. Aby lepiej wyrazić tę relację, św. Grzegorz Wielki używa metafory człowieka przypominającej świątynię lub cytadelę, w której pięć zmysłów jest postrzeganych jako drzwi lub okna, umożliwiające mu dostęp do świata zewnętrznego:

Wzrok, słuch, smak, węch, dotyk są drogami, przez które dusza może wyjść (...) poprzez te zmysły ciała każda dusza patrzy na zewnątrz, jak te okna i patrząc, pielęgnuje pragnienia⁶.

Każda liturgia angażuje zmysł słuchu, który zawiera czytania, modlitwy, śpiew oraz milczenie. Ten wybrany spośród pięciu zmysłów będzie stanowił podmiot refleksji liturgiczno-teologicznej niniejszego artykułu. Zatem te cztery elementy zmysłu słuchu w liturgii można uznać za konstytutywne.

2. Zmysł słuchu w liturgii – czytania

Św. Paweł Apostoł w Liście do Rzymian wskazał klucz do zrozumienia istoty wiary, która rodzi się ze słyszenia: „(...) wiara rodzi się z tego, co się słyszy, tym zaś, co się słyszy, jest słowo Chrystusa” (Rz 10,17). Podstawowym miejscem tego „rodzenia się” wiary jest liturgia, podczas której proklamuje się słowo Boże. Od samego początku zgromadzenie liturgiczne pierwszych chrześcijan czytało i słuchało słowa podczas wieczerzy – łamania chleba i pamiątki Pana, będące jej pierwszą częścią. Kształtująca się przez wieki struktura Eucharystii w Kościele zachodnim zawsze zawierała na początku Liturgię słowa i stanowiła jej integralną część, pomimo że w niektórych epokach stało niejako w cieniu ofiary eucharystycznej. Ta pierwsza część nie stanowi jedynie przygotowania do stołu eucharystycznego, ale

⁵ Por. Kalat. 2020. *Biologiczne podstawy psychologii*, 425.

⁶ *Visus quippe, auditus, gustus, odoratus, et tactus, quasi quaedam viae mentis sunt, quibus foras veniat (...). Per hos etenim corporis sensus quasi per fenestras quasdam exteriora quaeque anima respicit, respiciens concupiscit*; San Gregorio Magno. 1997. *Commento morale a Giobbe. XXI/II*, 4. Trad. it. P. Siniscaco. Roma: Città nuova, I/3, 175 (tłum. własne).

jest ważnym momentem uobecnienia Boga w Jego życiodajnym słowie, które stało się Ciałem (por. J 1,14).

W pierwszym momencie wydawać się może, że słuchanie nie wymaga zaangażowania ze strony uczestniczącego w liturgii i stanowi element charakteryzujący się totalną biernością. Jest jednak zupełnie odwrotnie, mianowicie, słuchanie angażuje, a przynajmniej powinno w pełni angażować człowieka. Czytania biblijne oraz ich wyjaśnienie w homilii stanowią proklamację słowa Bożego, wobec którego należy utożsamiać się z postawą Samuela pełnego gotowości na jego przyjęcie: „Mów, Panie, bo sługa Twój słucha” (1 Sm 3,10).

Liturgia, która składa się z bogactwa znaków widzialnych i niewidzialnych (por. KL 2), angażuje ciało, gesty i słowa człowieka. W przypadku słuchania słowa Bożego *Ogólne wprowadzenie do Lekcjonarza mszalnego* stwierdza:

Postawy ciała, gesty i słowa, w których wyraża się czynność liturgiczna i uzewnętrznia się uczestnictwo wiernych, nabierają znaczenia nie tylko na podstawie ludzkiego doświadczenia, z którego pochodzą, lecz ze słowa Bożego i ekonomii zbawienia, do której się odnoszą. Dlatego też wierni tym lepiej uczestniczą w liturgii, im ściślej jednoczą się przez słuchanie słowa Bożego, głoszonego podczas jej sprawowania, z samym słowem Boga Wcielonym w Chrystusie. Dzięki temu w życiu i postępowaniu starają się zachować to, co sprawowali w liturgii, i na odwrót, ze sprawowaniem liturgii usiłują łączyć to, co stanowiło treść ich życia (por. KL 10).

Słuchanie słowa Bożego przyczynia się do budowania i wzrostu Kościoła. Godne podziwu dzieła, jakich Bóg niegdyś dokonał w dziejach zbawienia, prawdziwie uobecniają się w sposób mistyczny w znakach liturgii. A Bóg korzysta ze zgromadzenia wiernych sprawujących liturgię, aby Jego słowo rozszerzało się i rozślawiało i aby Jego imię było czczone pośród narodów (por. 2 Tes 3,1)⁷.

Słuchanie słowa podczas liturgii powinno zatem angażować całego człowieka, a jakość jego uczestnictwa być mierzona przez aspekt utożsamienia się z usłyszonym słowem. Dzięki słowu wzrasta *ecclesia* – Kościół budowany jego mocą oraz szerzone i czczone jest imię Boga pośród narodów. W głoszonym słowie jest obecny sam Jezus Chrystus. Doświadczenie uważnego słuchania często tych samych i znanych czytań biblijnych sprawia, że za każdym razem może to

⁷ Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2015². *Lekcjonarz mszalny. Wprowadzenie*. T. 1. Poznań – Warszawa: Pallottinum, nr 6, 7.

słowo zaskoczyć wiernego, który odczytuje je w konkretnej sytuacji życia. Można podkreślić, że to słowo „czyta” życie konkretnego człowieka, który otwiera na jego głębię swoje serce przez zmysł słuchu. Owocem słuchania Bożego słowa podczas liturgii jest indywidualna odpowiedź wierzącego i wcielanie jego treści w codzienne życie⁸.

Liturgia słowa, która ma strukturę dialogu, od samego początku uwrażliwia ludzki słuch na przyjęcie proklamowanej treści. Niezwykle ważnym w procesie przyjmowania Bożego słowa jest działanie Ducha Świętego, które „nie tylko uprzedza całą czynność liturgiczną, towarzyszy jej i przedłuża ją, lecz także zaszczerpia w sercu każdego (por. J 14,15-17.25-26; 15,26-16,15) to, co podczas proklamacji słowa Bożego jest głoszone całemu zgromadzeniu wiernych, a umacniając jedność wszystkich, podtrzymuje różne dary łaski i dodaje siły do wypełnienia wielu zadań”⁹. Jednym z podstawowych zadań słuchającego Bożego słowa podczas liturgii jest życie w prawdzie, wcielanie go w codzienność i głoszenie. Przypomina o tym Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym Soboru Watykańskiego II: „(...) Bóg, który niegdyś przemówił, bezustannie rozmawia Oblubienicą swego umiłowanego Syna, a Duch Święty, dzięki któremu żywy głos Ewangelii rozbrzmiewa w Kościele, a przez Kościół w świecie, doprowadza wiernych do całej prawdy i sprawia, że słowo Chrystusa przebywa w nich obficie (por. Kol 3,16)”¹⁰.

Niezwykle ważnym owocem słuchania słowa Bożego jest umacnianie jedności wspólnoty Kościoła, która w liturgii osiąga swoje apogeum. W niej, jak podkreśla papież Benedykt XVI, słowo Boże jest celebrowane jako aktualne i żywe¹¹.

Zmysł słuchu aktywowany jest również podczas refleksji nad odczytanym Bożym słowem głoszonym podczas homilii. Ks. prof. Henryk Sławiński w swoim artykule o przepowiadaniu słowa Bożego powołuje się na Komisję Teologiczną z Lyonu, która wyraża śmiałą myśl, nazywając homilię „sakramentem, którego się słucha”¹². Właściwa interpretacja usłyszanego słowa, czyli zgodna z Magisterium

⁸ „Wszyscy zaś chrześcijanie, którzy przez chrzest i bierzmowanie w Duchu Świętym stali się zwiastunami słowa Bożego, dzięki otrzymanej łasce słuchania winni to słowo Boże głosić w Kościele i w świecie, przynajmniej przez świadectwo swojego życia”; Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2015². *Lekcjonarz mszalny. Wprowadzenie*, nr 7.

⁹ Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2015². *Lekcjonarz mszalny. Wprowadzenie*, nr 9.

¹⁰ Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym. 2002. W *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, nr 8. Poznań: Pallottinum.

¹¹ Por. Benedykt XVI. 2010. *Posynodalna adhortacja apostolska o słowie Bożym w życiu i misji Kościoła „Verbum Domini”*. Kraków: Wydawnictwo M, 52.

¹² Henryk Sławiński. 2002. „Liturgiczne przepowiadanie słowa Bożego jako jedno z naczelných zadań posługi kapłańskiej”. *Kieleckie Studia Teologiczne* 1 (2): 163.

Kościoła, pozwala na odpowiednie jego rozumienie i wcielenie w życie, a przyjęcie natchnionego słowa ma się dokonywać z wiarą w Kościele, w kontekście całej jego Tradycji¹³.

Z kolei ks. prof. Bogusław Nadolski, odnosząc się do ożywionego dialogu w Liturgii słowa, stwierdza:

Odczytywanie poszczególnych fragmentów Pisma Świętego kończy stwierdzenie „Oto słowo Boże”. Odpowiedź zgromadzenia: „Bogu niech będą dzięki” wyraża nie tyle podziękowanie za dar słowa, ale jest równocześnie oświadczeniem, że zrozumieliśmy je i chcemy wprowadzać je w życie. W przypadku Ewangelii stosowana jest akłamacja uwielbiająca, doksológiczna: „Chwała Tobie, Panie”; „Chwała Tobie, Chryste”¹⁴.

Czytania, śpiew, Ewangelia i homilia prowadzą do modlitwy, która jest owocem słuchania Bożego słowa: „Lud przyswaja sobie to Boże słowo w milczeniu i przez śpiewy oraz przyłącza się do niego przez wyznanie wiary; nakarmiony tym słowem zanoszą modlitwę powszechną w potrzebach całego Kościoła i za zbawienie całego świata”¹⁵.

3. Modlitwa

Modlitwa stanowi centralne miejsce w każdej liturgii: „W liturgii bowiem Bóg przemawia do swego ludu, Chrystus w dalszym ciągu głosi Ewangelię, lud zaś odpowiada Bogu śpiewem i modlitwą” (KL 33). Jej podstawowe pojęcie można zdefiniować w następujący sposób: modlitwa to „osobowe spotkanie człowieka z Bogiem, mające charakter nadprzyrodzonego dialogu prowadzącego do komunii”¹⁶. Zadaniem człowieka jest zatem umiejętność otwarcia się na dialog, którego Bóg jest inicjatorem, a do takiej dyspozycji uzdalnia człowieka łaska wiary¹⁷; z kolei

¹³ Stanisław Araszczyk. 2011. „Dowartościowanie słowa Bożego w celebracji Eucharystii w świetle posynodalnej adhortacji apostolskiej Benedykta XVI *Verbum Domini*”. *Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne* 10/1 (18): 6.

¹⁴ Bogusław Nadolski. 2013. *Msza Święta*. Kraków: Wydawnictwo WAM: 59–60.

¹⁵ *Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego*. 2006. Poznań: Pallottinum, nr 55 (dalej: OWMR).

¹⁶ Elżbieta Kasjaniuk. 2008. Modlitwa. W *Encyklopedia katolicka*. T. 12. Red. Eugeniusz Ziehm, 1503. Lublin: Wydawnictwo KUL.

¹⁷ Por. Ireneusz Werbiński. 2010. „Modlitwa – dialog człowieka z Bogiem”. *Pedagogia Christiana* 2 (26): 145.

„(...) wiara rodzi się z tego, co się słyszy, tym zaś, co się słyszy, jest słowo Chrystusa” (Rz 10,17).

Słuch jest zmysłem szczególnie zaangażowanym w tym dialogu człowieka ze Stwórcą. Św. Jan Chryzostom w *Homilii XXIII (Mt 7,1-20)* podkreśla: „Modlisz się nie do ludzi, ale do Boga, który jest wszędzie obecny, który słyszy, zanim cokolwiek powiesz, i zna zakamarki umysłu”¹⁸. „Mowa” Boga do człowieka w modlitewnym dialogu trafia do ucha człowieka wierzącego w sposób duchowy, dyskretny i subtelny. Za Jeanem Leclerkiem można powiedzieć, że właśnie liturgia jest „miejszem” *par excellence* sensorycznej aktywacji ciała i tego wszystkiego, co stanowi obrzęd, sakrament i w konsekwencji jego teologia, teologia Kościoła¹⁹.

Liczne modlitwy wypowiada podczas liturgii sam celebrans jako przewodniczący zgromadzenia i w jego imieniu, a zatem zachodzi tu szczególny proces włączenia wiernych we wspólną modlitwę. Słuchając modlitwy celebransa, lud zostaje zaproszony do duchowego wysiłku utożsamiania się z jego słowami i włączenia w dialog wspólnoty z Bogiem. Ta interioryzująca moc przyczynia się zatem do realnego spotkania w liturgii Stwórcy ze stworzeniem – Boga z człowiekiem.

„Słuchanie” i włączanie się w modlitwę celebransa jest niewątpliwie wysiłkiem, zwłaszcza podczas wypowiadania przez niego trudnych formuł zawartych w modlitwie eucharystycznej. To wsłuchiwanie wymaga o wiele więcej uwagi niż samo słuchanie, zwłaszcza gdy człowiek napotyka na różne wywołane dźwiękiem rozproszenia pochodzące z jego otoczenia, które słyszy podczas modlitwy. Zatem z jednej strony słuch jest potrzebny do wsłuchiwania się, a przez to włączenia w modlitwę, z drugiej natomiast jest zmysłem powodującym rozproszenia podczas modlitwy i może być przeszkodą tej integracji. Ważne jest zatem skupienie uwagi na wypowiadanych przez celebransa słowach oraz świadome i osobiste wypowiadanie słów modlitwy. Ostatecznie ludzka niedoskonałość, wynikająca z jego natury, przenikana jest przez moc i łaskę Ducha Świętego, o czym zapewnia św. Paweł Apostoł w Liście do Rzymian: „Gdy bowiem nie umiemy się modlić tak, jak trzeba, sam Duch przyczynia się za nami w błaganiach, których nie można wyrazić słowami. Ten zaś, który przenika serca, zna zamiar Ducha, [wie], że przyczynia się za świętymi zgodnie z wolą Bożą” (Rz 8,26-27).

Zmysł słuchu podczas modlitwy, szczególnie podczas Eucharystii – Liturgii słowa, przyczynia się do aktualizacji wiary i jej pogłębienia, a w konsekwencji

¹⁸ Św. Jan Chryzostom. 2000. *Homilie na Ewangelię według św. Mateusza*. Cz. 1: *Homilie 1–40*. Tłum. Jan Krystyniak. Kraków: Wydawnictwo WAM, 243. l.

¹⁹ Por. Jean Leclercq. 1957. *L'amour des lettres et le désir de Dieu. Initiation aux auteurs monastiques du Moyen Âge*. Paris: Éd. du Cerf: 219–235.

wejścia człowieka na drogę nawracania się i coraz bardziej konkretnego dialogu z Bogiem²⁰. Jeśli ten dialog rozpoczyna inicjatywa Stwórcy, to słuchanie ze strony stworzenia jest pierwszym aktem modlitwy i podstawowym elementem rozwoju życia duchowego²¹.

Katechizm Kościoła Katolickiego podkreśla myśl zawartą w Konstytucji dogmatycznej o Objawieniu Bożym:

Czytaniu Pisma Świętego powinna towarzyszyć modlitwa, aby stało się ono rozmową pomiędzy Bogiem a człowiekiem. Wszak „z Nim rozmawiamy, kiedy się modlimy, Jego słuchamy, gdy czytamy Boże słowa”²².

W konsekwencji, ostatecznym celem modlitwy jest życie wieczne, którym obdarza Chrystus – Dobry Pasterz: „Moje owce słuchają mego głosu, a Ja znam je. Idą one za Mną, a Ja daję im życie wieczne” (J 10,27-28).

4. Śpiew i muzyka w liturgii

Śpiew i muzyka w liturgii stanowią nieocenione bogactwo, tworząc jej integralną część. Śpiew i muzyka stanowią istotny element liturgii angażującym zmysł słuchu. Ten wyjątkowy walor zarówno śpiewu, jak i muzyki w liturgii został ukazany w posoborowej konstytucji *Sacrosanctum Concilium*:

Muzyczna tradycja całego Kościoła stanowi skarbiec nieocenionej wartości, wyróżniający się wśród innych form wyrazu artystycznego szczególnie tym, że śpiew kościelny, jako związany ze słowami, jest nieodzowną oraz integralną częścią uroczystej liturgii (...). Toteż muzyka kościelna będzie tym wznioślejsza, im ściślej zespoli się z czynnością liturgiczną, czy to serdeczniej wyrażając modlitwę, czy przyczyniając się do jednomysłności, czy wreszcie nadając uroczysty charakter świętym obrzędom. Kościół zaś uznaje wszystkie formy prawdziwej sztuki i dopuszcza je do służby Bożej, jeżeli tylko posiadają wymagane przymioty (KL 112).

²⁰ Por. Werbiński. 2010. „Modlitwa – dialog człowieka z Bogiem”, 137.

²¹ Por. Izabela Iwańska. 2011. „Postawa słuchania na modlitwie”. *Polonia Sacra* 28 (72): 85.

²² *Katechizm Kościoła Katolickiego*. 2009. Poznań: Pallottinum, nr 2653.

Śpiew kościelny i wyrażana w nim melodia powinny być silnie związane z jego treścią, wykonywanym tekstem. Już św. Augustyn († 430) w *Wyznaniach* ten związek podkreślał następująco:

Przyjemności uszu mocniej mnie oplątały i ujarzmiły. Aleś mnie już rozpętał i wyzwolił. Przyznaję, że i teraz w jakiejś mierze ulegam słodczy kunsztownego śpiewu, któremu nadają życie wersety będące Twoimi słowami, lecz nie aż tak się poddaję, bym nie był zdolny od tego się oderwać i odejść, gdy zechcę. A jednak ze względu na owe wersety, które je ożywiają, dźwięki te zdają się mieć prawo do zajmowania w moim sercu dosyć szacownego miejsca. Trudno jest mi jednak rozstrzygnąć, jakie miejsce się im należy. Nieraz sobie myślę, że czczę je bardziej niż powinienem. Wiem, że święte wersety, kiedy są śpiewane, budzą we mnie silniejszą i gorętszą pobożność niż mogłaby się we mnie zapalić, gdyby nie były śpiewane. I że każdemu wzruszeniu mojej duszy odpowiada wśród rozmaitości tonów jakiś ton szczególny, który tajemniczym pokrewieństwem jest z owym wzruszeniem związany. Ale nie należy pozwolić, aby ta zmysłowa rozkosz obezwładniała umysł²³.

Św. Augustyn zwraca uwagę na istotę i sens śpiewanego tekstu i uwrażliwia na przestrzeganie tej zasady po to, by ustami i rozumem wyrażać to, co jest rozpisane na nuty. Ma to wielkie znaczenie również dla słuchającego śpiewu, utożsamiającego się z wyrażanymi w śpiewie słowami. Muzyka powinna więc zarówno w wyrażanym tekście, jak i w odpowiedniej melodii pomagać w kierowaniu modlitwy, myśli oraz uczuć człowieka do Boga.

Źródłem śpiewu liturgicznego jest głównie Pismo Święte, zarówno Stary, jak i Nowy Testament, a na szczególną uwagę zasługuje tu Księga Psalmów. Przykładem zakorzenienia śpiewu i muzyki w Biblii jest zarówno śpiew gregoriański, jak i bogaty repertuar śpiewów przeznaczonych do liturgii. Warto przy tej okazji wspomnieć o znanej zasadzie ks. Romano Guardiniego, który podkreślał, że liturgia łączy w sobie historię z teraźniejszością w sposób mistyczny²⁴, a śpiew i muzyka są tego klasycznym przykładem. Ponadto źródeł śpiewu liturgicznego i melodii należy poszukiwać w Tradycji Kościoła oraz w zwyczajnej ludowej pobożności.

Niezależnie jednak od pochodzenia śpiewów należy podkreślić, że stanowią one modlitwę Kościoła i poszczególnych jego członków: „Czynność liturgiczna

²³ Św. Augustyn. 1987. *Wyznania*, X/33. Tłum. Zygmunt Kubiak. Warszawa: PAX, 254–255.

²⁴ Por. Romano Guardini. 1996. *O duchu liturgii*. Tłum. Marian Wolicki. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 86.

przybiera godniejszą postać, gdy służba Boża odbywa się uroczyście ze śpiewem, przy udziale osób posługujących na mocy święceń, z czynnym uczestnictwem wiernych” (KL 113).

Papież Benedykt XVI, jeszcze jako kardynał, w dziele *Nowa pieśń dla Pana* wyraził głęboką myśl łączącą muzykę i liturgię na przykładzie śpiewu psalmów: „śpiew psalmów (...) jest to najwyższa posługa muzyki, dzięki której nie zaprzecza ona swej artystycznej wielkości, lecz dopiero ją w pełni znajduje: odsłania zasypaną drogę do serca, do centrum naszego istnienia, tam, gdzie styka się ono z istnieniem Stwórcy i Zbawiciela. Gdziekolwiek to się udaje, muzyka staje się drogą prowadzącą do Jezusa, drogą, na której Bóg ukazuje swoje zbawienie”²⁵. Zatem najgłębszy sens śpiewu liturgicznego i muzyki tkwi w tym, że stają się one drogą prowadzącą do Boga, będąc integralną częścią liturgii. Muzyka jest świętym znakiem, stanowiącym jakby szatę, której dotykając ewangeliczna kobieta (Mt 9,20-22) dotyka samego uzdrawiającego Bożą mocą Chrystusa²⁶.

Poprzez zmysł słuchu muzyka i śpiew w liturgii mogą przyczyniać się do wzbogacenia wśród wiernych ducha kontemplacji, uświadomienia sobie realnej obecności Chrystusa zarówno podczas, jak i poza celebracją, np. w adoracji Najświętszego Sakramentu, oraz wzbudzenia uspiomych uczuć i większej wrażliwości na tajemnicę działania Boga w obrzędach.

Należy dodać, że śpiew i muzyka posiadają również charakter jednoczący zgromadzenie liturgiczne. Kościół jako *ecclesia* podczas celebracji jest zatem doskonałym miejscem i przestrzenią oddawania czci Bogu, a jego istotną formą jest śpiew²⁷.

5. Milczenie

Paradoksalnie zmysł słuchu może przeczyć formie komunikacji, jaką jest milczenie, jednak w liturgii ich wzajemna zależność jest nie tylko bardzo ważna, ale wręcz konieczna. W relacji Bóg – człowiek podczas liturgii momenty ciszy i milczenia oraz w prywatnej modlitwie są niezbędne po to, aby usłyszeć „głos Boga”.

²⁵ Joseph Ratzinger. 2005². *Nowa pieśń dla Pana*. Tłum. Juliusz Zychowicz. Kraków: Znak, 174.

²⁶ Robert Tyrała. 2013. Muzyka – mistyczny język człowieka z Bogiem – integralną częścią uroczystej liturgii. W *Misterium Christi*. T. 7: *Sztuka w liturgii*. Red. Wacław Świeżawski, 314. Zawichost – Kraków – Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.

²⁷ Por. Waldemar Partyka. Chorał jako śpiew własny liturgii rzymskiej. W *Misterium Christi*. T. 1: *Fundamentalne rzeczywistości liturgii*. Red. Wacław Świeżawski, 205. Zawichost – Kraków – Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.

Milczenie wyraża misterium, wobec którego człowiek staje podczas celebracji liturgicznej. Zarówno poprzez słowo, jak i milczenie człowiek komunikuje się z Bogiem, ze stworzonym światem i z drugim człowiekiem:

Liturgia bowiem, będąc w istocie personalistycznym spotkaniem Boga przez Chrystusa-Arcykapłana ze swoim ludem, w rytmie wypowiedzianych słów i przemilczeń suponuje coraz dojrzalszą postawę wszystkich obecnych. (...) Milczenie języka jest wyrazem wewnętrznej kontemplacji. To właśnie ta milcząca kontemplacja jest ofiarą chrześcijanina²⁸.

Poprzez milczenie człowiek ma możliwość wniknięcia w głębię samego siebie i otworzyć się na transcendencję. Milczenie jako część liturgii ma sprzyjać czynnemu i owocnemu uczestnictwu w Misterium Chrystusa i Kościoła, i żadną miarą nie może być rozumiane jako przerwa w *actio* – słowa czy jakiś brak działania²⁹. W najważniejszych posoborowych dokumentach liturgicznych podkreślono mobilizującą rolę milczenia:

Należy również zachować w odpowiednim czasie pełne cześci milczenie. Jego natura zależy od czasu, w jakim jest przewidziane w poszczególnych obrzędach. W akcie pokuty i po wezwaniu do modlitwy wierni skupiają się w sobie; po czytaniu lub homilii krótko rozważają to, co usłyszeli; po Komunii świętej zaś wychwalają Boga w sercu i modlą się do Niego. Godne pochwały jest zachowanie milczenia w kościele, w zakrystii i w przylegających do niej pomieszczeniach już przed rozpoczęciem celebracji, aby wszyscy pobożnie i godnie przygotowali się do sprawowania świętych czynności³⁰.

Podczas tych chwil milczenia słowo Boże mocą Ducha Świętego przenika do serca człowieka, pobudzając jego modlitewną odpowiedź³¹ (por. OWMR 56). Zachowanie milczenia w ważnych momentach liturgii, szczególnie po odczytaniu słowa Bożego, ma sprzyjać medytacji³². Ks. prof. Renato De Zan podkreśla,

²⁸ Wacław Józef Świerżawski. 2012. Milczenie w liturgii. W *Misterium Christi*. T. 1: *Fundamentalne rzeczywistości liturgii*. Red. Wacław Świerżawski, 220, 231.

²⁹ Por. Adelajda Sielepin. 2006. „Milczenie w liturgii jako przestrzeń działania Ducha Świętego”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 2 (59): 106.

³⁰ OWMR, nr 45.

³¹ Por. OWMR, nr 56.

³² Por. OWMR, nr 56.

że całe Pismo Święte przeniknięte jest wątkiem o konieczności słuchania³³, natomiast ks. Romano Guardini zauważa: „Poprzez ciszę dokonujemy autentycznego poznania”³⁴. Momenty milczenia w liturgii odgrywają zatem niezwykle ważną rolę nie tylko w wymiarze zmysłowego czy emocjonalnego doświadczenia transcendencji, ale pomagają przede wszystkim usłyszeć głos Boga, który przemawia do człowieka słowem i jest obecny w sakramentalnych znakach.

Istotną w liturgii jest obecność i działanie Ducha Świętego, którego służebna rola wobec Osób Trójcy Świętej ujawnia się właśnie w milczeniu. Słowa, gesty, śpiew, muzyka czy adoracja otwierają się na Jego działanie i „dają szansę milczącej akcji Ducha Świętego, który jest Duchem słowa Bożego”³⁵. Prawdziwą moc i perspektywę ma ludzkie milczenie wówczas, gdy zaczyna się milczenie Ducha³⁶. Ta cisza winna angażować wspólnotę i tworzącego ją każdego człowieka do ściślejszej współpracy z Duchem Świętym. Ks. prof. Jean Corbon, wybitny teolog liturgii, uważał, że cała liturgia jest dziełem Ducha Świętego, jest synergia³⁷ i syntonią Kościoła z Nim, a cisza stanowi uprzywilejowane ich miejsce³⁸.

Zmysł słuchu wyrażony w milczeniu objawia się w sposób szczególny w modlitwach eucharystycznych. Benedykt XVI, jeszcze jako kardynał, zwrócił uwagę na to, że milczenie podczas konsekracji, kiedy unoszone są przeistoczone postacie, jest zaproszeniem do „skierowania oczu na Chrystusa, do naprawdę wewnętrzznego spojrzenia na Niego”, jest „dziękczynieniem, adoracją i prośbą o naszą własną przemianę”³⁹.

Tradycja Kościoła odnosi się również do biblijnego wzoru postawy milczenia – św. Józefa, a szczególnie Maryi – jako *meditans*, która „zachowywała wszystkie te sprawy i rozważała je w swoim sercu” (Łk 2,19). Dyskretna obecność Ma-

³³ Por. Renato De Zan. 1989. „Silenzio, ascolto e parola di Dio”. *Rivista Liturgica* 76: 341.

³⁴ Romano Guardini. 1979. *Virtù*. Brescia: Morcelliana, 200.

³⁵ Sielepin. 2006. „Milczenie w liturgii”, 110.

³⁶ Por. Silvano Maggiani. 1989. „Il silenzio: per celebrare in *Spirito Santo*”. *Rivista Liturgica* 76: 374.

³⁷ Synergia – klasyczny termin teologii patrystycznej (dosł. współdziałanie, energie połączone). Wyrażenie to przekracza racjonalistyczne kategorie przyczynowości w wierze, próbując zwrócić uwagę na to, co jest absolutną nowością zjednoczenia Boga i człowieka w Chrystusie i w życiu chrześcijańskim. Każde działanie Ducha Świętego jest w synergii z człowiekiem – w Chrystusie (por. Jean Corbon. 2005. *Liturgia – źródło wody życia*. Tłum. Anna Foltńska. Poznań: W drodze, 37).

³⁸ Por. Corbon. 2005. *Liturgia – źródło wody życia*, 94.

³⁹ Joseph Ratzinger. 2012. *Opera Omnia*. T. 12: *Teologia liturgii. Sakramentalne podstawy życia chrześcijańskiego*. Tłum. Wiesław Szymona. Lublin: Wydawnictwo KUL, 166.

ryi w każdej liturgii pozostaje zatem niedościgłym wzorem dla pielgrzymującego ludu Bożego⁴⁰.

Podsumowanie

Podsumowując, należy podkreślić, że celem powyższych refleksji była próba ukazania zagadnienia zmysłu słuchu, który w każdej epoce celebrowanej liturgii, jak również dziś, odgrywał i nadal pełni szczególną rolę w dialogu między Bogiem a człowiekiem. Począwszy od Biblii, jak zauważa prof. Éric Palazzo, zagadnienie pięciu zmysłów związane jest przede wszystkim z duchowością ciała i umożliwieniem poznania Boga i Jego objawienia⁴¹. Zmysły w ogóle, a szczególnie słuch wraz z jego wymiarami czytania, śpiewu, muzyki, modlitwy i milczenia, pomagają człowiekowi w bezpośredniej komunikacji i dialogu podczas liturgii z Trójjedynym Bogiem.

Dla pogłębienia świadomości wśród wiernych uczestniczących w liturgii i zaangażowaniu ich zmysłów, szczególnie słuchu, konieczna jest katecheza liturgiczna. Ludzkie zmysły uczestniczą w niezwykłym misterium spotkania z Bogiem podczas celebracji liturgicznej. To spotkanie – synergia – przekracza naturę i sprawia, że dochodzi w nim do uobecnienia tego, co jest charakterystyczne dla historii – jednorazowo i niepowtarzalnie, przez akt liturgiczny, w którym człowiek uczestniczący w celebracji spotyka Chrystusa realnie i bezpośrednio⁴².

Bibliografia

- Araszczyk Stanisław. 2011. „Dowartościowanie słowa Bożego w celebracji Eucharystii w świetle posynodalnej adhortacji apostołskiej Benedykta XVI *Verbum Domini*”. *Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne* 10/1 (18): 5–20.
- Bartocha Waldemar. 2023. „Galenosfera w liturgii”. *Łódzkie Studia Teologiczne* 32 (2): 11–24.
- Benedykt XVI. 2010. *Posynodalna adhortacja apostołska o słowie Bożym w życiu i misji Kościoła „Verbum Domini”*. Kraków: Wydawnictwo M.
- Corbon Jean. 2005. *Liturgia – źródło wody życia*. Tłum. Anna Foltńska. Poznań: W drodze.

⁴⁰ Waldemar Bartocha. 2023. „Galenosfera w liturgii”. *Łódzkie Studia Teologiczne* 32 (2): 20.

⁴¹ Éric Palazzo. 2017. *L'invenzione cristiana dei cinque sensi nella liturgia e nell'arte del Medioevo*. Napoli: Editrice Domenicana Italiana srl, 32.

⁴² Por. Romano Guardini. 1991. *Bóg daleki, Bóg bliski*. Tłum. Jan Koźbiał. Poznań: W drodze, 144–152.

- De Zan Renato. 1989. „Silenzio, ascolto e parola di Dio”, *Rivista Liturgica* 76: 340–341.
- Goliszek Piotr. 2009. „Liturgia żywą katechezą”. *Roczniki Liturgiczne* 1 (56): 117–131.
- Guardini Romano. 1991. *Bóg daleki, Bóg bliski*. Tłum. Jan Koźbiał. Poznań: W drodze.
- Guardini Romano. 1996. *O duchu liturgii*. Tłum. Marian Wolicki. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne.
- Iwańska Izabela. 2011. „Postawa słuchania na modlitwie”. *Polonia Sacra* 28 (72): 81–100.
- Kalat James W. 2020. *Biologiczne podstawy psychologii*. Tłum. Anna i Marek Binderowie. Warszawa: PWN.
- Kasjaniuk Elżbieta. 2008. Modlitwa. W *Encyklopedia katolicka*. T. 12. Red. Eugeniusz Ziemann, 1503. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*. 2009. Poznań: Pallottinum.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2015². *Lekcjonarz mszalny. Wprowadzenie*. T. 1. Poznań – Warszawa: Pallottinum.
- Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym. 2002. W *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*. Poznań: Pallottinum.
- Leclercq Jean. 1957. *L'amour des lettres et le désir de Dieu. Initiation aux auteurs monastiques du Moyen Âge*. Paris: Éd. du Cerf.
- Nadolski Bogusław. 2013. *Msza Święta*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego*. 2006. Poznań: Pallottinum.
- Palazzo Éric. 2017. *L'invenzione cristiana dei cinque sensi nella liturgia e nell'arte del Medioevo*. Napoli: Editrice Domenicana Italiana srl.
- Partyka Waldemar. Chorał jako śpiew własny liturgii rzymskiej. W *Misterium Christi*. T. 1: *Fundamentalne rzeczywistości liturgii*. Red. Wacław Świeżawski, 205–215. Zawichost – Kraków – Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Ratzinger Joseph. 2012. *Opera Omnia*. T. 12: *Teologia liturgii. Sakramentalne podstawy życia chrześcijańskiego*. Tłum. Wiesław Szymona. Wydawnictwo KUL.
- Ratzinger Joseph. 2005². *Nowa pieśń dla Pana*. Tłum. Juliusz Zychowicz. Kraków: Znak.
- Romano Guardini. 1979. *Virtù*. Brescia: Morcelliana.
- Sielepin Adelajda. 2006. „Milczenie w liturgii jako przestrzeń działania Ducha Świętego”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 2 (59): 105–113.
- Silvano Maggiani. 1989. „Il silenzio: per celebrare in Spirito Santo”. *Rivista liturgica* 76: 370–380.
- Ślawiński Henryk. 2002. „Liturgiczne przepowiadanie słowa Bożego jako jedno z naczynnych zadań posługi kapłańskiej”. *Kieleckie Studia Teologiczne* 1 (2): 158–171.
- Sobór Watykański II. Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*. 2012. W *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*. Poznań: Pallottinum.
- Św. Augustyn. 1987. *Wyznania*. X/33. Tłum. Zygmunt Kubiak. Warszawa: PAX.
- Św. Jan Chryzostom. 2000. *Homilie na Ewangelię według św. Mateusza*. Cz. 1: *Homilie 1–40*. Tłum. Jan Krystyniak. Kraków: Wydawnictwo WAM.

- Świerżawski Wacław Józef. 2012. Milczenie w liturgii. W *Misterium Christi*. T. 1: *Fundamentalne rzeczywistości liturgii*. Red. Wacław Świerżawski, 217–338. Zawichost – Kraków – Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Tyrała Robert. 2013. Muzyka – mistyczny język człowieka z Bogiem – integralną częścią uroczystej liturgii. W *Misterium Christi*. T. 7: *Sztuka w liturgii*. Red. Wacław Józef Świerżawski, 313–327. Zawichost – Kraków – Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Werbiński Ireneusz. 2010. „Modlitwa – dialog człowieka z Bogiem”. *Pedagogia Christiana* 2 (26): 135–147.